

PAPER DETAILS

TITLE: OSMANLI IMPARATORLUGU'NDA HALKIN YÖNETİM SÜREÇLERİNE KATILIMI: 18. YÜZYIL MIDILLI ÖRNEĞİ

AUTHORS: Nuri ADIYEKE

PAGES: 253-268

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1681906>

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HALKIN YÖNETİM SÜREÇLERİNE KATILIMI: 18. YÜZYIL MİDİLLİ ÖRNEĞİ*

PARTICIPATION OF PEOPLE IN THE PROCESS OF
ADMINISTRATION IN THE OTTOMAN EMPIRE: 18TH
CENTURY LESBOS EXAMPLE

Nuri ADIYEKE**

Makale Bilgisi

Başvuru: 03.04.2021

Kabul: 18.06.2022

Article Info

Received, Apr,03,2021

Accepted: Jun,18,2022

Öz

Osmanlı İmparatorluğunda merkezi yönetim, bütün karar mekanizmalarında temel belirleyicisiydi. Ancak bu merkezi karar mekanizması içinde çok önemli bir dayanak da çevrenin ve halkın talepleriydi. Bu çerçevede halkın yönetime şikayetlerini ve önerilerini sundukları görülmektedir. Yönetim de halkın taleplerini yönetim aygıtı olarak dikkate almakta ve kararlarda bu talepler bir dayanak oluşturmaktaydı.

Bu çalışmada, halkın yönetime katılım süreçleri açısından örneklem olarak 18. yüzyılda Midilli sancağı ele alınmıştır. Kadı sicillerinden izlenen bu süreçte halkın yönetime sunduğu talepler dört konuda öbekleşmektedir. Bunlar; vergi problemleri, reayaya yapılan zulmün önlenmesi, bazı yerel atamalar ve farklı katılım uygulamalarıydı. Midilli'de de halkın yazılı veya sözlü yaptığı başvurular sonucu birçok konuda yönetim, halkın talepleri doğrultusunda kararlar almış ve halkın yönetim süreçlerine bir şekilde katılımı gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Midilli, katılım, yönetim, halk.

* Bu yazı; 12.Uluslararası Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi'nde (ICOSEH), (Avusturya/Retz, 11-15 Temmuz 2011), "XVIII. Yüzyıl Midilli'sinde Halkın Yönetim Süreçlerine Katılımı", başlığı ile sunulmuş ve daha sonra genişletilmiş ve güncelleştirilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. email: nuri.adiyeke@deu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8577-2357.

Abstract

In the Ottoman Empire, central administration was the main determinant of all decision mechanisms. However, the demands of the people is a very important basis in this central decision-making mechanism. In this context, it is observed that people complained to the administration and offer is commendation sand the administration considered the demands of the people and these demands became a basis for the decisions it made.

In this study, the sanjak of Lesbos in the 18th century is considered as a sample in terms of the processes of participation of the people in the administration. In this process, which is followed in the Court records, the demands submitted by the people to the administration are grouped into four subjects which are tax issues, prevention of persecution of citizens, some local appointments and different participation practices. In Lesbos, as a result of the written or verbal applications made by the people, the administration took decisions in line with the demands of the people and some how the participation of the people in the management processes was realized.

Keywords: Lesbos, participation, administration, people.

Osmanlı sisteminde yönetilenlerin, edilgen olup karar mekanizmalarında hiçbir şekilde yer almayan, tamamen karar süreçlerinin dışında bir yaşam sürdüğünü söylemek artık mümkün değil. Yeni çalışmalar reayanın, yönetilenlerin de karar mekanizmalarında, “bir şekilde” var olduklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bizim çalışmamız bu anlamda bu tezi geliştirecek, teyit edecek bir özellik göstermektedir.

Yazımızı birkaç farklı kuramsal çerçevede inşa etmeye çalışacağız. Bunlardan birisi “merkez-çevre” kuramı olacaktır. Başkent merkezli imparatorluk için onun çevresinde konumlanan “taşralar” farklı hayat alanları oluşturmuştur. Aynı anda kimi coğrafyada tımarlı eyaletler, kimi coğrafyada salyaneli eyaletler, kimi coğrafyada yurtluk ocaklık ve hükümet sistemi uygulanmıştır. Bu çerçevede bazı eyaletler ayrıcalıklı olarak şekillenmiş bazı bölgelerde ise dar bölge yönetimleri (Eflak bölgesinde voyvodalık, Kafkas bölgelerinde meliklik, bir dönem Cezayir’de dayılık gibi) oluşturulmuştur. Böylesi farklı yönetim biçimleri oluşturulmasının sebebi ise bölgenin tarihsel sürecidir. Bu bağlamda mutlak karar merci’i merkez ise de merkezi, farklı taşralar için farklı kararlar almaya yönelten faktör de yine çevrenin/taşranın kendisidir. Yerel geleneklerin sistemin kendi yapısı ile akortlandığını

düşündüğümüz Osmanlı sistemi için¹ bu durum pek de yadırganacak bir durum değildir.

Düşüncelerimizi sistemleştirdiğimiz ikinci bir çerçeve bize daha geniş bir perspektif kazandıracaktır. Yaşam nasıl ki paradokslar demeti ise tarih de aynı şekilde paradoksların oluşturduğu bir akıştır. Bu çerçevede, Osmanlı'nın paradoksları da bizim için bir anlamlılaştırma zemini sunacaktır. Bu anlamda “merkez-çevre” şekillenmesi aslında bir paradokstur. Her şeye karar veren bir merkez ve bu kararlara yön vermeye çalışan çevre. Bu karşıtlık bir şekilde dengesini buluyor, merkez de çevre de kendi varlıklarını az ya da çok belirtebiliyordu.

Başka bir açıdan bakarsak, demokrasinin henüz tanınmadığı bir dünya ve monark bir mutlak yönetim evreninde bazen bireylerin veya toplulukların yöneticilere “bir şekilde” idari öneriler sunması, daha önemlisi de bu önerilerinin hayat bulması bu paradoksların tarihi anlamlandırmada ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bir yanda yönetimin doğrudan veya dolaylı merkez belirleyiciliği, öte yanda da çevrenin hatta yönetilenlerin bu merkez yönetimine dahil olması diyalektik uzlaşmanın görüntülerini bize sunmaktadır.

Son olarak bu anlam çerçevesine, 18. yüzyıl Osmanlısının özelliklerini de eklemek gerekmektedir. Klasik dönemde görülmediği ölçüde karşılaştığımız keyfilikler, klasik dönem kurumlarının yerini alan ve detaylarını bilemediğimiz kurumsal şema ve yenedünya düzeninin zorlamaları çerçevesinde eski ile yeni arasına sıkışıp kalmış bir Osmanlı dünyası genel çerçevenin belirleyicileri olarak karşımızda durmaktadır.

Anakronik bir zemine gitmemek için şunu da vurgulamalıyız. Modern dönemler öncesinde, Osmanlı sisteminde halkın yönetim sürecine katılımı demokrasilerde olduğu gibi olağan bir süreç ve prosedür değildir. Tam tersi olağan durumlarda pratik olarak halkın bu sürece katılmasına gerek yoktur. Halk ancak olağan dışı veya kendisini rahatsız eden bir durum var ise yani anomik durumlarda sürece dahil olmaktadır.

Halkın yönetime dertlerini, önerilerini anlatması ve yönetimlerin de buna kulak vermesi Osmanlı öncesine kadar giden bir süreçtir.² Osmanlı dönemi

¹ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler”, *Düşünen Siyaset*, sayı 7-8, (Ağustos- Eylül 1999), ss. 211-215.

² Mustafa Öztürk, “Osmanlı Devletinde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi”, *XVII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2018, s. 212.

için de “... ahalinin iradesinin yönetimde hiç payı olmadığı görüşü pek doğru değildir.”³ Halkın yönetime katılımı birkaç şekilde oluyordu.

I. Dolaylı katılım; bu şekilde katılım devletin halkın içinden seçtiği kişiler vasıtasıyla oluyordu. Ayanlar, eşraf, imamlar, şeyhler gibi kişiler halkın sesi olarak yönetime ekleniyordu.⁴ Keza Gayrimüslim topluluklar için de metropolit, piskopos ve en önemlisi kocabaşılar⁵ halk adına yönetim süreçlerine katılıyorlardı.

II. Yarı doğrudan katılım; bu grup katılım resmi bir hüviyeti olmayan lakin dönemi için kanat önderi diyebileceğimiz kişilerin yönetimde söz sahibi olmasıdır. Bu kişiler, mahallenin ileri gelenleri,⁶ sefain ve kayık reisleri,⁷ kapudanlar⁸ gibi zümrelerdi.

III. Doğrudan katılım; burada hiçbir statüsü olmayan, sıradan halkın katılımı söz konusudur. Bu süreç ise halkın yönetime sunduğu resmi başvurular şeklinde gerçekleşiyordu. Bu durum tek bir kişinin başvurusu (arz) veya birden fazla kişinin başvurusu (mahzar) biçiminde oluyordu. Şikayet hakkı olarak da isimlendirilebilen⁹ bu süreçte sıradan halk şikayet veya önerilerinin yerini bulduğunu düşünüyor,¹⁰ söz konusu hakkını da rahatlıkla kullanıyordu. Bu, aynı zamanda taşra yöneticileri için bir tedbir olarak da düşünülebilirdi.¹¹ Nitekim, bu konuda Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı coğrafyasında ve farklı dönemlerinde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki bu durum, formel ve kurumsal bir katılım biçemi değil, spontane ve informal bir biçem idi. Osmanlı İmparatorluğu’nda halkın yönetime katılımının formel ve kurumsal uygulamaları Tanzimat döneminden sonra gerçekleşmiştir.

³ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Gözlemler”, *Belleten*, c. 38, sayı 42, (1974), s. 684.

⁴ Yücel, agm., s. 685.

⁵ Filiz Yaşar, “18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi”, *Turkish Studies History*, v. 13/8, (Spring, 2018), s. 271. Özellikle kocabaşılardan, cemaatinin söz sahibi diğer bir deyişle muteber kişilerinden seçilmiş temsilciler olduğu. Yaşar, s. 274.

⁶ Yücel, agm., s. 685.

⁷ Yaşar, agm., s. 271.

⁸ Burada anılan kapudan, yaygın anlamda bilinen bir denizci değildir. Girit’te karşılaştığımız bu terim köyün, bölgenin önde gelen kişisini ifade etmektedir. Nuri Adıyke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1), sayı 60, (Eylül-Aralık 2014), ss. 352.

⁹ Hülya Taş, “Osmanlı’da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket-Siyaset Yonetim*, II/3, (2007/3), s. 187 vd.

¹⁰ Öztürk, agm., s. 214.

¹¹ Taş, agm., s. 188.

Halkın yönetim süreçlerine eklenmesi yaygın olarak yaşanan aksaklıkların, suiistimallerin bildirilmesi ve önlenmesi şeklinde oluyordu. Bundan daha önemlisi, halkın kimi zaman şikâyet olarak değil doğrudan kendi kurguladığı bir idari biçemi yönetime sunması idi. Örneğin; Temmuz 1639 tarihli bir kayıтта Minoveşe Rum halkı İstanbul'a aralarından bir temsilci gönderip, merkezden bazı taleplerde bulunmuşlardır. Buna göre bölge, Osmanlı yönetimine girince sultan Süleyman Anabolu halkına bazı ayrıcalıklar vermişti. Minoveşe halkı kendilerinin de bu ayrıcalıklardan yararlanmasını istiyordu. Sultan bu görüşü kabul etmiş ve Minoveşe halkına da Anabolu halkına verdiği ayrıcalıkları vermiş bunu ahitnamelerle teyid etmiştir.¹²

Anabolu halkına verilen ayrıcalıkların örnek alınarak, Minoveşe halkının talebi üzerine verilen ayrıcalıkların ilki genel düzenlemeler idi. Bu çerçevede; bura halkının, mallarına canlarına evlatlarına kimse dokunmayacak, oğulları yeniçeriliğe alınmayacaktı. Elllerinde önceki döneme ait belgeleri olan kişiler için bu belgelerin meri/geçerli olduğu kabul ediliyordu. Venedik zamanında insanların arasında olan davaların tekrar gündeme gelmemesi kararlaştırıldı. Dinsel açıdan da benzeri ayrıcalıklar kayıt altına alınmıştı. Buna göre, kilise ve evkafına, keşiş ve ruhbanlarına şeriattan kimse müdahale etmeyecekti. Ölen Gayrimüslim reayanın miras paylaşımı, kendi cemaat içinde düzenlenecek, şer'i görevlilerce varislerinden resm-i kısmet ve diğer vergiler talep edilmeyecekti. Kethüda tayin edileceği zaman dışarıdan, içlerine kethüda gelmeyecek, yerel halktan emin kimseler tayin edilecekti. Haraç ve ispençe toplanacağı zaman bu kethüdalara görev verilecekti.

Şehir halkına verilen ayrıcalıkların ekonomik özellikleri de vardı. Şehrin, tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniyeden af edildiği belirtilerek üç yıllık bir muafiyet veriliyordu. Ticaret ile ilgili bazı düzenlemeler de yapılmıştı. Bölgede rüsum-u ihzariyenin % 2 olduğu ve tüccarın kara gümrüklerinden muaf olup monopole tabi tutulmadan, bir yük nesneden 2 akçe vergi ödediği kaydedilmiştir. Bu düzenlemeyle Minoveşe tüccarı için de böyle uygulanması ve "*sair reaya gibi*" tutulmaması kayıt altına alındı. Böylesi geniş bir ayrıcalık talebinin merkezi yönetim tarafından, taşranın bir talebi olarak anılması ve daha önemlisi bunun kabul edilmesi ve kayıt altına alınması tezlerimizi teyid etmektedir.

Bu farklı zeminler bize 18. yüzyılda Midilli adasında halkın kendi gelecekleri ile ilgili kararlara katılımlarını anlamlandırmaktır. Çalışmamıza

¹² Bu ayrıcalık beratı ve ahitname metni için; BOA. A. DVN. DVE. d. no:014/2, s. 176, hüküm no: 356.

veri sağlayan en önemli kaynak 18. yüzyıla ait Midilli kadı defterleridir.¹³ 18. yüzyılın başından sonuna dek yayılan 5 defter, bir takım tarih atlamalarıyla birlikte yüzyılın genel panoramasını göstermesi açısından düzenli bir veri sunmuştur. 89 numaralı en eski sicil 1696-1703 yılları arasına tarihlenmektedir. 61 numaralı defter 1734-1737 yılları, 51 numaralı defter 1738-1753 yılları, 45 numaralı defter 1773-1776 yılları ve son olarak 47 numaralı defter 1795-1797 yılları arasına tarihlenmektedir.¹⁴

Temel kaynağımız olan 18. yüzyıla ait Midilli kadı sicilleri söylem analizine (hermeneutik) tabi tutuldu. Belgelerin söyledikleri, anlamları teorilerimizi doğruladı. Şüphesiz bu konuda başta Halil İnalçık olmak üzere başka tarihçiler de çalıştılar. Ne var ki literatürde bu olgu sadece bir “şikayet hakkı” olarak incelendi. Bu çalışmada şikayet hakkı yönetilenlerin, yönetim süreçlerine katılması olarak incelendi.

Osmanlı sisteminde hemen her dönemde ve coğrafyada insanların karşılaştıkları idari sorunları devlet yönetimine şikayet ettiklerini biliyoruz.¹⁵ 18. yüzyıl Midilli’inde reayanın şikayet hakkını 3 şekilde kullandığı görülmektedir.

1-Arz sunumu (yazılı sunum): Osmanlı’da herkesin arz sunma hakkı vardır.¹⁶ Midilli için de bu durum geçerlidir. Kimi zaman kadın veya erkek tek bir kişi, kimi zaman bir veya birkaç köy ahalisi (Moryatac karyesi¹⁷ ahâlisi), kimi zaman cizye yükümlüsü olan reaya (Telve nâm karyenin ehl-i zimmet reâyâ fukarâsı), kimi zam Çamlıca adası reayası veya Midilli ceziresi reayası gibi gruplar arz vermişlerdir. Sunum terimi, “...arz-ı hal edip” olmakla beraber nadiren farklı terimler de kullanılmıştır. Örneğin “...inâyet ricâsında

¹³ Genel olarak Midilli sicilleri ile ilgili, A. Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, “Recent Discoveries In Turkish Archives: Kadi Registers of Midilli”, *TURCICA, Revue Études Turques*, Tome 38, 2006, ss.355-362. Bu defterler Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ne taşınmış ve yeni bir tasnif çalışmasına başlanılmıştır. Çalışmamızda eski tasnif numaraları kullanılmıştır.

¹⁴ Bu defterlerin çevirisi ve değerlendirilmesi için bkz: *18. Yüzyıla Ait Midilli Şeriye Sicillerinin Yaygın Kullanıma Kazandırılması*, (Proje Yöneticisi: Nuri Adıyeke), TÜBİTAK, SOBAK 107 K 057 Numaralı Proje, 2009.

¹⁵ Halil İnalçık, “Adâlet ve Şikâyet Hakkı: ‘Ârz-i Hâl ve ‘Ârz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları İstanbul, 2000, ss.49-71; aynı makale, *Osmanlılar (Fütûhat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010. ss.123-136. (Atıflarımızda ikinci makale kullanılmıştır.)

¹⁶ İnalçık, agm., s.125.

¹⁷ Rumca yerleşim isimlerinin okunması önemli bir problemdir. Osmanlı kâtiplerinin her ne kadar yerli insanlardan yardım alsalar da bu isimleri Türk fonetiğine göre farklılaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bir başka sorun da Rumca bu isimleri Arap harfleriyle yazmaktan kaynaklanmıştır. Bazen katip kendine göre isimleri değiştirmiştir. İsimleri mümkün olduğunca kadı sicillerinde yazıldığı gibi okuduk. Günümüzde bilinen isimleri de parantez içinde belirttik.

*oldukları bi'l-iltimâs 'arz ve i'lâm eylediğin.'*¹⁸ Bir başka kayıta da "*südde-yi sa'âdetime mektûb gönderip*"¹⁹ ibaresi kullanılmıştır. Şüphe yok ki burada esas başvuruları çözüme ulaştıracak olan mercii divan-ı hümayun idi ve kimi zaman da divan-ı hümayuna arzuhal ediliyordu.²⁰

Arzın sunulduğu iki makamın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ve en çok kullanılanı, İstanbul'dur. Nitekim kayıtların çok büyük bir kısmında bu arzlar "*südde-i saadete*" sunulmuştur. "*Rikâb-ı hümayûna arz-ı hâl*" eden ise bir kişidir.²¹ İkinci olarak arz sunulan makam da "*Ordu-yu hümayun*" olmuştur.²² Bu çerçevede az sayıda örnek bulunmaktadır.

2-Doğrudan kadı efendiye gelerek (sözlü sunum): İkinci tip başvurular ise merkez veya merkez görevlisine değil doğrudan kadıya yapılan başvurulardır. Anlaşıldığına göre bu başvurular, yazılı olarak değil, bizzat mahkemeye giderek yapılıyordu. Bu tür kayıtların hepsinde "*meclis-i şer'e varıp*" ibaresi görülmektedir. Bir yakınması olanlar "*bâ-serahum*" veya "*bâ-cem'ihum*" meclis-i şer'e gelmekte ve dertlerini anlatmaktadırlar. "*Medine-yi Midilli vâroşunda mütemekkin ehl-i zimmet re'âyâları*", "*Paloçipo (Paleokipos) nâm karye re'âyaları*"²³ veya "*Midilli ve kurâsı ehl-i zimmet re'âyâları*"²⁴ gibi grup olarak anılan kitleleri köyün veya yerleşimin tüm halkı olarak herhalde düşünmemek gerekir. Bunlar büyük ihtimalle grubun temsilcisi olarak kabul edilebilecek, resmi kimliği olmayan veya olan kişilerdir.²⁵

Başvurunun doğrudan İstanbul'a yapıldığı tek örnek vardır. 1737 yılında, Polihnitos ve diğer 5 köyün halkı, kendilerine eklenen bir takım vergileri kaldırtmak için Erderli köyü mütemekkinlerinden Sakızlıoğlu Sivasto'yu vekil tayin edip, gerekli masrafı kendi aralarında toplayarak onu İstanbul'a göndermişlerdir.²⁶

¹⁸ MŞS., no: 45, s.62.

¹⁹ MŞS., no: 61, s.94.

²⁰ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (Editör: Cevdet Küçük), SAEMK Yayını, Ankara, 2001, s. 111.

²¹ MŞS., no: 51, s. 18.

²² MŞS., no: 89, s.37; MŞS., no: 61 s.72.

²³ MŞS., no: 51, s.35.

²⁴ MŞS., no: 51, s.36.

²⁵ Halk önderi olan grupların; köy kocaları (kocabaşları), papaslar ve mahalle başları (MŞS., no: 89, s.39) ve köy ihtiyarları (MŞS., no: 47, s.93) olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶ MŞS., no: 51, s.19. Buna benzer bir durum 19 yıl sonra Sakız adasında da yaşanmış, merkezce bunun engellenmesi için hüküm gönderilmiştir. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 181.

3-Son olarak da; başvuru şeklinin belirsiz olduğu durumlar söz konusudur. Bu durumda yönetimin aldığı karar, “*ehl-i zimmetin ricâsı üzerine*”²⁷ veya “*sahîhen haber verilmekle*”²⁸ gerçekleşiyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere şikâyet olgusunun sadece bir idari katılım olduğunu söyleyemeyiz. Yazılan şikâyetlerin büyük bir çoğunluğunda şikâyet edilen durumun arkasından bu konuda bir çözüm önerisi de belirtilmektedir. Bu çözüm önerileri yönetimce bazen uygun görülmekte ve kabul edilmekte bazen de kabul edilmemektedir. Kabul edilsin veya edilmesin, halkın yönetime katılma kanalının bu çözüm önerilerinde yattığını düşünmekteyiz.

18. yüzyıl Midilli’inde halkın dört konuda sıkça şikâyetçi olarak, yönetim süreçlerine müdahil olduğunu görüyoruz.

- 1- Vergi konusu;
- 2- Reayaya yapılan zulmün önlenmesi konusu;
- 3- Bazı yerel atamalar;
- 4- Farklı katılım uygulamaları;

1- Vergi düzenlemeleri ve halkın katılımı

Genelde halkın yakınmalarının başında kanun dışı vergiler ve askeri sınıfın, reayadan kanun dışı eşya ve para alması konusu gelmektedir.²⁹ Bu genel durum 18. yüzyılda Midilli için de geçerlidir.

Vergi düzenlemeleri konusunda ilk anmamız gereken olgu tahrirlerdir. Molova reayası, 1690 Mart’ında yönetime başvurmuş; Midilli cizyesinin çok karıştığını bu durumun önüne geçilmesi için yeni bir tahrir yapılması gerekliliğini bildirmişlerdir. Merkezce de bu keyfiyet kabul edilmiş ve adada yeni bir cizye tahriri yapılmasına karar verilmiştir.³⁰ Benzeri bir şekilde 1708 yılı Sonbaharında Kalonya halkı, kazalarındaki birçok bağ, bahçe ve arazinin nitelik değiştirdiğini ve kazalarının kırk yıldır tahrir edilmediğini belirterek bu durumdan kimilerinin haksız kazanç sağladığını, kimilerinin ise zarar ettiğini bildirmişlerdir. Talepleri de kazalarının tahrir edilerek vergilerinin buna göre düzenlenmesi olmuştur. Yine talepleri merkezce uygun görülmüş ve hakkaniyetle yeni bir tahririn yapılması çalışmalarına başlanmıştır.³¹

²⁷ MŞS., no: 89, s.39.

²⁸ MŞS., no: 51, s.23.

²⁹ İnalçık, agm., s.126, 127.

³⁰ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s.111, s.284.

³¹ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 121-123, s.290-291.

Burada şunu vurgulamak istiyoruz, her iki olayda da tahrir talebi halktan gelmiş merkez de bu talepleri haklı görerek eyleme geçmiştir.

Vergilerle ilgili bir başka şikâyet konusu da yöneticilerin halktan zorla fazla vergi almalarıydı.³² Bunun yanı sıra çeşitli görevlilerin reayadan zorla koyun ve yapağı aldığı³³ mandıralardan peynir vs. aldıkları³⁴ şikâyet edilmiş, merkezce bunların önüne geçilmesi istenilmiştir. Keza, berat-ı şerif ile görevli hassa çakırcılar, şahinciler ve atmacacıların görevlerini icra ettikleri yıllarda avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf oldukları halde zaman zaman kanunlara aykırı olarak kendilerinden vergi alınmış, onlar da bu durumun önüne geçilebilmesi için merkezden ferman-ı hümayun istemişlerdir. Merkezden gönderilen ferman ile bu kişilerin saklı haklarının korunması için gereğinin yapılması gerekli kişilere emredilmiştir.³⁵

Cizye tahsilinin adada önemli bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Vergilerini ödeyen cizye yükümlülerinden ayrıca fazla akçe alınmasının³⁶ yanı sıra özellikle Çamlıca reayasının farklı bir sorunu daha vardı. Cizyelerini eskiden beri Kaptan Paşa tarafına verdiklerini ama gelip giderken başka adalarda da kendilerinden cizye istenildiğinden yakınmakta ve rencide olunmamak babında emr-i şerif rica etmektedirler. Gelen emirnamelerde, durumun incelenerek reaya eziyet edilmesinin önüne geçilmesi istenilmektedir.³⁷

18. yüzyılın son çeyreğinde vergi açısından yaşanan bir problem ise yüzyılın sonuna değin çözümlenememiştir. Midilli adasında Midilli, Molova ve Kalonya isminde üç kaza vardır. Fakat bunların özellikle vergi düzenlemeleri iç içe yapılmıştır. Adanın fethinden beri eyalete gönderilen vergi 5 parçaya bölünmüş bunun 2 hissesi Midilli'ye, 2 hissesi Molova'ya ve 1 hissesi Kalonya'ya pay edilmiştir. Ne var ki Molova ve Kalonya kocabaşları her kaza kendi vergisini ödesin Midilli için bizden vergi alınmasın diye bu düzenlemeye karşı çıkmıştır. Özellikle Molova kazası reayaları, kendi vergilerini ödedikten sonra Sugra kalesi askerlerinin masraflarının da kendilerinden alınmasının kendilerini zorladığından yakınmışlardır. Midilli kazası ve etrafının mamur, bağ, bahçe ve zeytin ağaçlarının gayet mahsuldar, halkının ise zengin olduğu hatırlatılmıştır. Molova'nın ise gayet dağlık, emlaklerinin ise verimsiz olduğu belirtildikten

³² MŞS., no: 61, s.45; MŞS., no: 47, s. 96, 97; MŞS., no: 45, s.58.

³³ MŞS., no: 47, s. 96, 97.

³⁴ MŞS., no: 61, s.65.

³⁵ MŞS., no: 51, s. 34, 35.

³⁶ MŞS., no: 89, s. 37.

³⁷ 1715 ve 1735 tarihli hükümler, MŞS., no: 61, s. 72.

sonra Midilli ile aynı seviyede vergi vermelerinin haksızlık olduğu belirtilerek bu duruma bir çare olarak herkesin kendi vergisini ödemesi öneriliyordu. Bu öneriye karşı merkezin yaklaşımı ise, görevlilerin bir suiistimal yapmamaları yanı sıra fetihten beri yapıla gelen bu uygulamanın devam etmesi olmuştur.³⁸

Bu tartışma daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir.³⁹ 1797 yılında da Molova kocabaşlarının bu konuda itirazı görülmektedir. Bu noktada itiraz Molova kazasının masarif defterinin Midilli’de yapılıyor olmasına gelmiştir. Merkeze önerilen çözüme göre üç kazanın kocabaşları ve reaya önde gelenleri merkez olan Midilli’de toplanacak ve üç kazanın ayrı ayrı masrafları tespit edilecekti. Yapılan tespit doğrultusunda vergi dağılımı işleminin buna göre yapılması için izin istenilmiş, merkez de bu öneriyi kabul etmiş görünmektedir.⁴⁰

2-Reayaya yapılan zulmün önlenmesi, güvenlik ve reayanın iradesi

18. yüzyıl Osmanlı genelinde bir güvenlik sorununun yaşandığını söylemek pek de yanlış olmasa gerek. Reayanın güvenliğini bozan iki unsur vardı. Bu iki konudan ilki halkın bir şekilde kendi içinden çıkan yani sivil asiler veya eşkıya, diğeri ise bazı devlet görevlilerinin adeta bir eşkıya gibi davranarak halkın güvenliğini bozmasıydı. Her ikisi için de reayanın sığındığı yer devletin adaletidir. Yapılan bütün şikayetlerdeki temel talep, şer’-i şerif mucibince adaletin sağlanması olmuştur.

Adaletin sağlanması çerçevesinde yapılan şikayetlerde kimi zaman pratik çözüm önerilerinin sunulduğu da oluyordu. 1734 Ağustos tarihli bir davada, Midilli, Aya Yorgi mahallesi mütemekkinlerinden bir grup Gayrimüslim reaya aynı mahalle sakinlerinden Andi bint-i Yorgaç ve Kernafole bint-i Duka’yı şikâyet etmişlerdir. Bu kişilerin evlerinde fuhuş yaptırdıkları ve mahalle halkını rahatsız ettiklerini bildirmişler; adı geçen Andi’nin yakındaki Loyta adasına sürülmesini, Kernafole’nin da “mûcib-i ibret için” eşeğe bindirilerek teşhir edilmesini istemişlerdir. Nitekim mahkemeden de bu çerçevede bir karar çıkmıştır.⁴¹ Benzer şekilde, Midilli varoşunda oturan ehl-i zimmet táfesi meclis-i şer’e varıp Rikne Kalo Panayot adlı kadının fahişe avretleri yanında tuttuğu ve fuhuş yaptırdığı için şikâyet etmişlerdir. Kadının

³⁸ 1774 tarihli bu yazışmalar için: MŞS., no: 45, s.50, 51, 58, 60; Merkez belgeleri için, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s.187-188, s.333-334.

³⁹ 1784 tarihli yakınma için, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s.193-194, s.337.

⁴⁰ MŞS., no: 47, s.92,93.

⁴¹ MŞS., no: 61, s.151. Benzer şekilde mahalle halkının bu tür süreçlere katılımı için bkz. Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:18 yıl:2005/1 ss.155-173.

Taşöz Ceziresi'ne sürülmesi talebinde bulunulmuş ve merkezden gelen emirnamede de bu talep doğrultusunda hareket edilmesi emredilmiştir.⁴²

Resmi görevliler hakkında yapılan şikayetler çerçevesinde de benzeri çözüm önerilerinin yapıldığı görülmektedir. 1752 yılı kışında Yera nahiyesine bağlı Paloçipo (Paleokipos) karyesi reayaları, yönetime aynı köyde oturan Çamapendoğlu Hasan'ın zulmünden şikâyet ederek, bu kişinin esas memleketi olan Sakız adasına sürülmesini talep etmişlerdir. Merkezden gelen fermanla durumun incelenerek gerçekten böyle ise adı geçen kişinin Sakız adasına sürülmesi için gerekenin yapılması emredilmiştir.⁴³

Yukarıdaki öyküden birkaç ay sonra da Balçıkhisarı ve diğer üç köyün reaya ve sipahileri, subaşı Zaim Mehmed'i halktan zorla fazla vergi topladığı halka zulmettiği için şikayet etmişlerdir. Yazılan arzda Mehmet, sadece şikayet edilmekle kalmamış kendisinin subaşılikten alınması da istenmiştir. Midilli kadısına merkezden gelen yanıtta durumun etraflıca incelenerek eğer durum gerçekten böyle ise bu kişinin derhal subaşılikten atılarak yerine reayaya yardımcı ve adil bir kişinin bu köyler üstüne subaşı atanması bildirilmiştir.⁴⁴

Bir başka örnek olayda ise Kelimiye (Keramia) nahiyesinde İpyoz (İpion) ve Araklı ve bazı köyler tımar karyeleri olup kanuna aykırı olarak birden çok kişi tarafından, müşterek tımar olarak, serbestiyyet üzere tasarruf edilmekteydi. Ne var ki hak sahiplerinin tutumları açısından sorunlar yaşanmakta idi. Tımar sahiplerinden Midilli sancağı alaybeyi Halil Ağa gayet iyi, merhametli ve tokgözlü olmasına karşın diğer tımar sahibi Hüseyin tam tersi bir tutum sergilemiştir. Halkın mahkemeye yaptığı şikayet ve merkezin emirleri neticesinde Allah'ın emaneti olan reayanın üzerinden bu gibi zalimlerin zulmünün kaldırılmasının farz olduğu belirtilerek Hüseyin'in görevden alınarak yerine kanunlara uygun birisinin tayini emredilmiştir. Ayrıca bu Hüseyin'in ve Halil Bey'den önce alaybeyi olan İshak Bey'in halktan aldığı fazla akçelerin reayaya geri ödenmesinin sağlanması emredilmiştir.⁴⁵

Bütün bu örnekler göstermektedir ki reaya kendisini rahatsız, tedirgin eden durumlar karşısından şikayet hakkını kullanmakta ve bunu yaparken bir takım çözüm önerilerini de yöneticilere sunmaktadır.

⁴² MŞS., no: 51, s.35.

⁴³ MŞS., no: 51, s.35.

⁴⁴ MŞS., no: 51, s.41.

⁴⁵ MŞS., no: 45, s. 55-56. 1774 Haziran.

3-Bazı yerel atamalar ve katılım;

Bilindiği üzere Osmanlı sisteminde hemen hemen bütün resmi görevlilerin atanma keyfiyeti merkez onayı ile yapılmaktadır. Kişi resmi göreve nasıl gelirse gelsin, görev resmîyeti ancak tevcih fermanı/beratı ile hayat bulabilirdi. Ne var ki bu noktada bazı görevlilerin atanması da yerel pratikte işlemekte, merkez de bu keyfiyeti onaylamaktadır. Dolayısı ile kimi zaman resmi, yarı-resmi veya gayri-resmi atamalar ilgili topluluk tarafından yapılmakta; (geleneğe ve kanuna aykırı olmamak şartı ile) durum ve gereği resmi yerlere bildirilmektedir. Nitekim yukarıdaki örneklerde şikayet hakkı ile birlikte atama istekleri de görülmektedir.

Geleneklere uygun olarak atama keyfiyetinin uygulama biçimlerinden birisi ölen bir görevlinin yerine oğullarından uygun olan birisinin tayinidir. 1774 Eylül’ünde, Midilli’de bakkallar ve sair ehl-i hıref üzerlerine pazarbaşı olan İbrahim’in ölmesiyle boş kalan görevinin “*erbâb-ı istihkakdan*” büyük oğlu Ahmed’e verilmesi,⁴⁶ keza Şubat 1752’de Hisar Karyesi’nde hassa çakırcı olan Yanaki’nin ölümü üzerine yerine oğlunun görevlendirilmesi örnek olarak anılabilir.⁴⁷ Kimi zaman bir görevli görevini, ölmeden oğluna veya bir başkasına devredebilmektedir. Eylül 1774 tarihinde Midilli Kalesi gönüllüyan-ı yesar ağası Mehmet ibn-i el-Hac Ahmed kendi rızasıyla görevini Bekir Hacı Mehmet’e bırakmış,⁴⁸ eskiden beri pasbanlık (gece bekçisi) hizmeti yapan Osman, 2 Mayıs 1774 tarihinde bu görevi büyük oğlu İsmail’e bırakmıştır.⁴⁹ Bu görev değişikliklerinin hepsi de merkez yönetimi tarafından onanmış ve yeni görevlilere atama beratları gönderilmiştir.

Atama keyfiyeti açısından ilginç bir olay 1148 yılında yaşanmıştır. Mayıs 1735’te Midilli’de bulunan dülger/marangoz ve diğer meslek erbabı hep birlikte kadiya başvurarak, üzerlerine mimar olan Yorgi’nin bina ilminde mahareti olmadığından başka bina yapımı ve tamirat esnasında halife ve üstadlara “*bana şol mikdâr akçe verirsiniz izin veririm vermezseniz vermezim*” diye rüşvet aldığı, bina bitince de onay için ayrıca rüşvet aldığını bildirmişlerdir. Grup şikayetlerinde adı geçen Yorgi’nin mimarlıktan ihraç edilerek hepsinin hemfikir olduğu dülger halifelerinden Dimitraki’nin mimar tayin edilmesini istemişler ve bu istekleri de kabul görmüştür.⁵⁰ Ne var ki bir süre sonra bu kez kaza ahalisi Dimitraki’den memnun olmadıkları gerekçesiyle mimarlık görevinin tekrar eski mimar Yorgi’ye verilmesi için

⁴⁶ MŞS., no: 45, s.62.

⁴⁷ MŞS., no: 51, s.33.

⁴⁸ MŞS., no: 45, s.28.

⁴⁹ MŞS., no: 45, s.43.

⁵⁰ MŞS., no: 61, s.17.

girişimlerde bulunmuş ve buna muvaffak olmuşlardır.⁵¹ Bu olaydan yaklaşık 40 yıl sonra, mimar Doka veled-i Yorgi'nin kaybolması üzerine bu görev ilgili kişilerin ricası üzerine güvenilir ve zanaatında maharetli olan Dimitri veled-i Doka'ya tevcih edilmiştir.⁵² Benzeri şekilde 1774 Sonbaharında, Midilli Limanı'ndaki kalafatçılık ahiliğinin boş olan kethüdalığı için kendi aralarında, ittifak ile Osman oğlu Ahmet'i seçmişler ve bu kişi merkez tarafından tayin edilmiştir.⁵³

Resmi görevlilerin dışında resmi olmayan görevlilerin de atanıp merkezce ilişkilendirildiği oluyordu. Midilli varoşunda Sarıca Baba Tekkesi'nde görevli kişinin kötü hallerinden dolayı tekkeden atıldığı ve yerine Derviş Süleyman'ın tekke şeyhi olarak kulların ittifakı ile seçildiği bildirilerek emr-i alişan istenilmiştir.⁵⁴ 1797 Ekim başlarında Midilli'de bazı köylerin ahalileri bağ, bahçe ve zeytinliklerine, ürünleri çalınmasın diye, kendi rızaları ve marifet-i şerle mutemet bekçiler tayin etmişlerdir.⁵⁵

Görüldüğü üzere bu tayin işlemlerinde de reaya bir şekilde olaya müdahil olabiliyordu.

4- Farklı katılım uygulamaları:

Reayanın idari keyfiyetlere çok farklı konularda ve farklı şekillerde müdahil olduğu veya idarenin her hangi bir konuda karar verirken, durum tespiti yaparken halkı işin içine soktuğu değişik konular olabiliyordu. Örneğin, 13 Ocak 1698 tarihli bir vakıf kaydında Kule Camisi İmamı Ahmet Efendi'nin zimmetinde kalan 25 kuruş, "*cemâ'at-i müslimin ma'rifeti ve talebiyle*" sicile kaydedilmiştir.⁵⁶ 1797 tarihli bir kayıtta, mütesellim Halil Ağa'nın kızı Ümmü Gülsüm tarafından yaptırılan Midilli çarşısındaki cami-i şerifin yanındaki çeşmelerle beraber yandığı belirtiliyordu. Bu caminin tamir edilmesi için Melenos karyesinde harap olmuş ahalisi de dağılmış olan mescit para vakfının ilga edilerek, elde edilen paranın caminin tamirine harcanması "*bi'l-cümle ahali-i Midilli esvab görmeleriyle*" kararlaştırılmıştı.⁵⁷ Böylesine bir işlem için ahalinin uygun görmesinin önemli bir referans olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ MŞS., no: 61, s.94.

⁵² MŞS., no: 45, s.59.

⁵³ MŞS., no: 45, s.62.

⁵⁴ MŞS., no: 45, s.48.

⁵⁵ MŞS., no: 47, s.86.

⁵⁶ MŞS., no: 89, s.36.

⁵⁷ MŞS., no: 47, s.70.

Narh konusunda da bir kayıt birtakım ipuçları sunmaktadır. “*İşbu bin yüz elli senesi mâh-ı Muharremü’l-harâmı gurrende cümle âyân ve eşrâf ve yeniçeri ağası mûmâileyh mâ’rifet-i şer’le es’âra verilen narh-ı câriyedir ki zikr olunur.*”⁵⁸ Farklı narh kayıtlarında ayan ve eşrafın sürece müdahil olduğuna dair bir kayıt yoktur. Ayrıca, ayan ve eşrafın ne kadar halkı temsil ettiği de ayrı bir tartışma konusudur. Fakat bu tartışmanın ötesinde çarşı fiyatının tespit edilmesinde, bazen geniş katılımlı bir komisyonun karar sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Farklı ve ilginç bir örnekte de önceden kürek cezası ile cezalandırılan Yera nahiyesi reayasından Nikola ve Yako Venahi oğlu Yorgaki ve Acı Nikori adlı zımmilerin eşleri, kocalarının bundan sonra köyün her işine müdahale etmeyecekleri, kanunlara uyan insanlar olacakları konusunda kendilerine kefil olmuşlardır.⁵⁹ Bu hikâye nasıl sonuçlandı bilemiyoruz ama kürek cezası ile cezalandırılan iki kişiye affedilmeleri için karılarının kefil olması gerçekten dikkat çeken bir olaydır.

Son örnekte yönetime bir katılım biçimi olarak yasa dışı uygulamalardan söz edebiliriz. Kimi zaman suçlular, işbirlikçileri ile birlikte sahte belgeler düzenleyerek yönetime katılabiliyorlardı. 1737 yılı Mart ayı içinde Midilli kadısına gelen bir fermanla Midilli’de sürgünde bulunan defterhane katiplerinden katil Selim’in Şeyhülislam’ın himmeti ile salıverilmesi ve İstanbul’a değil doğruca ordu-yu hümayuna katılması bildiriliyordu.⁶⁰ Ne var ki iki hafta sonra gelen bir başka fermanla adı geçen kişinin sahte emirle ordu-yu hümayuna gitmek üzere kendisini sahte evrak ile serbest bıraktırdığının haber alındığı bildirilmiştir.⁶¹ Selim’in hikayesinin sonraki safahatını bilmemekle birlikte Selim’in ve onun muhtemel katip arkadaşının idari/adli bir sürece nasıl yasadışı bir şekilde müdahil olabildiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak; 18. yüzyıl Midillisinde birçok Osmanlı coğrafyasında da olduğu gibi, reaya kendisi ile ilgili karar mekanizmalarına bir şekilde müdahil olabiliyordu. Yönetimin esası olan vergi düzenlemeleri, yönetici tayinleri, suistimali görülen yerel yöneticilerin değiştirilmesi gibi konularda merkeze önerilerde bulunuluyor ve önerileri dikkate alınıyorlardı. Fiyat/narh belirlenmesi, mahalleliyi rahatsız eden kişilerin sürülmesi gibi şehir halkını ilgilendiren yerel uygulamalar da bölge halkının iradesinin net olarak ortaya çıktığı uygulamalardı. Bu çerçevede yerel halkın sadece idari mekanizmalara

⁵⁸ MŞS., no: 51, s.5.

⁵⁹ MŞS., no: 45, s.111.

⁶⁰ MŞS., no: 51, s.18.

⁶¹ MŞS., no: 51, s.16.

değil hukuksal süreçlere de müdahil olduğu açıkça görülmüyordu. Üstelik bu müdahale siyasi bir karşılık da buluyordu.

KAYNAKLAR:

I-Temel Kaynaklar:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi: BOA. A. DVN. DVE. d. no: 014/2. (Düvel-i Ecnebiye Defteri)

Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi: VİBMA., Midilli Şeriye Sicilleri (MŞS.), no: 45, 47, 51, 61, 89.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

18. *Yüzyıla Ait Midilli Şeriye Sicillerinin Yaygın Kullanıma Kazandırılması*, (Proje Yöneticisi: Nuri Adıyeke), TÜBİTAK, SOBAK 107 K 057 Numaralı Proje, 2009.

ADIYEKE A. Nükhet - ADIYEKE Nuri, “Recent Discoveries In Turkish Archives: Kadi Registers of Midilli”, *TURCICA, Revue Études Turques*, Tome 38, 2006, ss.355-362.

ADIYEKE Nuri, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi, (Ermeni Meselesi Özel Sayısı I)*, sayı 60, (Eylül-Aralık 2014), ss. 345-357.

ADIYEKE Nuri, “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler”, *Düşünen Siyaset*, sayı 7-8, (Ağustos- Eylül 1999), ss. 211-215.

Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, (Editör: Cevdet Küçük), SAEMK Yayını, Ankara, 2001.

İNALCIK Halil, “Adâlet ve Şikâyet Hakkı: ‘Ârz-i Hâl ve ‘Ârz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları İstanbul, 2000, ss.49-71; aynı makale, *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010. ss.123-136.

ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı Devletinde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi”, *XVII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2018, ss. 212-229.

TAŞ Hülya, “Osmanlı’da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket-Siyaset Yonetim*, II/3, (2007/3), ss. 187-204.

TOK Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:18 yıl:2005/1 ss.155-173.

YAŞAR Filiz, “18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi”, *Turkish Studies History*, v. 13/8, (Spring, 2018), ss. 259-285.

YÜCEL Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Gözlemler”, *Belleten*, c. 38, sayı 42, (1974), ss. 657-70